

BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ

KÜRESEL SİYASET VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

ORTADOĞUDA YÖNETİM VE SİYASET

ARA DÖNEM SINAVI

Soru 4: Mısır'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile başlayan transformasyon Lord Cromer'in kontrolü ile neden sonuçlanmıştır?

Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyılda gerileyen merkezi otoritesi, toprakları denetleme ve yönetme gücünü de azaltmış, bölgesel liderlerin daha fazla güç edinmesini sağlamıştır. 1815'te Napolyon savaşlarının sona ermesiyle de Avrupalı tüccarlar Ortadoğu'ya yönelmişlerdir. Bu yönelmede Avrupa'nın ana motivasyonları Osmanlı coğrafyasının ham tarım mallarına ulaşmak ve Osmanlı'yı bir mamul mal tüketicisi haline getirmektir.

18. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli merkezi olan Mısır'da merkez tarafından atanmış vali olmasına rağmen coğrafya istikrarsız, baskıcı, istediği gibi vergi toplayan, asker besleyen, Avrupalı acentelerle ticaret yapan, birbiriyle savaşan ve kırsalda güvenliği ve düzeni bozan Memlük ailelerinin hakimiyetindeydi. Napolyon'un 1798'de Memlük güçlerini yenmesiyle Mısır'ın Fransızlar tarafından sömürgeleştirilerek bir tahıl ambarına dönüştürülme çabası 1801'de Osmanlı-İngilizler ordusunun müdahalesi ile kesin olarak sonlandırılmıştır.

Arnavut kökenli, Kavala’da doğup büyümüş olan Mehmet Ali Paşa, Osmanlı Devleti’nin Mısır’a 1801’de Fransızlarla savaşmak üzere gönderdiği ordunun Arnavut Birliği’nin ikinci komutanıydı. 1805’te Mısır’ın Osmanlı valisi olarak kabul edilmiş ve 40 yıl sürecek transformasyon/dönüşüm dönemini başlatmıştır. Mehmet Ali Paşa’nın siyasal hedefi Osmanlı İmparatorluğu’ndan bağımsız ailesi adına Mısır’da bir hanedan kurmaktır. Bu hedef doğrultusunda ilk olarak iç istikrarı sağlamak üzere 1811’de 74 Memluk liderini Kahire Kalesi’nde organize ettiği bir şölende öldürtmüştür.

Sonrasında Avrupa modeli modern orduyu yapılandırmaya başlamış, askeri okullar açmış ve önce Türk, Memluk ve sonradan Arap gençlerini hem bu okullarda hem de yurtdışına göndererek batı standartlarında yetiştirmiştir. Sadece askeri değil, tıp, veterinerlik, mühendislik, kimyagerlik okulları da açmıştır. Osmanlı’nın muhafazakar kültür geleneğinden koparak 1828’de Arap dilindeki ilk gazete el-Vakai el-Mısıryye’yi çıkartmış, 1835’de Yabancı Diller Okulu ve birçok çeviri kitabın basılacağı devlet basımevini açmıştır.

Mehmet Ali Paşa batı standartlarında büyük bir ordu kurmak üzere 1820’de Sudan halkının köle ordusuna dönüştürebileceği savıyla Sudan’a bir harekat başlatmış ancak orduyu kuramamıştır. Bunun üzerine Mısır’da ilk nüfus sayımını da yaptırarak 130 bin fellah yani Mısır köylüsünden oluşan büyük ordusunu kurmuştur.

Mehmet Ali Paşa kurduğu büyük ordunun finansmanı için yönetiminin ilk on yılı içinde iltizam topraklarına el koymuştur. Ulemanın yönettiği vakıf gelirlerini vergilendirmiş, bu sayede hem devletin toprak ve gelir üzerindeki denetimi artmış hem de Memluklerin ve ulemanın servet ve prestijini azaltmıştır. Güvendiği devlet memurlarına vergi muafiyeti karşılığı işlemek üzere

topraklar dağıtmış ve akrabalarına da geniş topraklar vermiştir. Bu sayede Mısır'da özel mülkiyet kavramı gelişmiş ancak çok geniş araziler birkaç ailenin eline geçmiştir.

Mehmet Ali Paşa tarım gelirini arttırmak için daha önce ekilmemiş toprakları kullanmış, sulama sistem genişletmiş ve mevcut tarım sahalarının da daha fazla su almasını sağlamıştır. Bütün çalışmalar sonunda Avrupa için çok değerli olan Jumel, uzun elyafli pamuk üretimi kısa sürede Mısır'ın en kar getiren tarım ürünü olmuştur. Nil'e kanallar açılarak barajlar yaptırmıştır. Bütün bu süreçte köylü tarımdan kopartılarak inşaat işlerinde zorla çalıştırılmıştır. Bu nedenle o dönemde Mısır'da tarımsal üretim düşmüştür.

Mehmet Ali Paşa Mısır'ın hammadde ihraç edip, Avrupa'dan nihai mamul ithal eden bir ülke olmasını istemediği için dokumaya ağırlık verecek şekilde bir sanayileşme programı başlatmıştır. Bu kapsamda Mısır kendi silah sanayisini de Avrupa'dan getirtilen uzmanlarla geliştirmiştir. Ancak 1840'lara gelindiğinde dokuma sanayi istenen seviyede başarılı olamamış, savunma sanayi fabrikalarının çoğu kapatılmak ve çalışan sayısı 40 binlerden 18 bine indirilmek zorunda kalmıştır.

Mehmet Ali Paşa idaresindeki Mısır ekonomisi tekel sistemiyle yönetilmiştir. Ülkede çiftçilerden ürünleri sabit fiyatla alınmış, sonrasında bu ürünler Avrupalı alıcılara daha yüksek olan piyasa fiyatından satılmıştır. Ancak bu sistem Avrupalıların tarım ürünlerini vali dışında herhangi bir başka bir Mısırlı bayiden almasına izin vermediği için Avrupalıda büyük hoşnutsuzluk yaratmıştır. Benzer şekilde sanayi yatırımları da tümüyle kontrol altına alınmıştır.

Bu dönemde Mısır yönetimi merkezileştirilmiş, açılan teknik ve yönetici okullarında yetişmiş bürokratlar niteliklerine göre farklı işlevlerdeki bakanlıklara atanmışlardır. Devlet, on eyalete

bölünen Mısır'ın merkezi kontrolü sağlamlaştırmak, asayişini sağlamak ve vergi toplamak üzere merkezden valiler atamıştır. Bu bürokratik yapı Mehmet Âli Paşa'nın Mısır'a en kalıcı mirasıdır. Mehmet Ali Paşa'nın halefleri de onun izinden gitmiş, Avrupa'nın yönetim, eğitim ve siyasal örgütlenme modellerini kullanarak yeni açılan okullarda yetişen nitelikli kadrolarla ve Avrupa'dan getirtilen uzmanlarla devleti idare etmişlerdir. Ancak haleflerinin yönettiği Mısır ekonomisi hiçbir zaman Mehmet Ali Paşa dönemindeki gibi olmamıştır.

**Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'yi işgali sonrasında Suriye'ye de tekeli sistemi götürmesi ve askeri gücü İngilizlerin Orta Doğu'daki çıkarlarına aykırı olduğu için büyük rahatsızlığa neden olmuştur.** İngilizler Osmanlılarla 1838'de Baltalimanı Antlaşmasını imzalamıştır. Bu antlaşmanın Mısır ekonomisine **büyük olumsuz etkisi** olmuştur. Antlaşma ile Osmanlı İmparatorluk sınırları içinde bütün tekeller kaldırılmış ve bütün yabancı mallar ülkeye %3 gümrükle girmeye başlamıştır. **1839'da 2. Mahmut'un Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'nin başındaki oğlu İbrahim ile Nizip Savaşı'nı kaybetmesi İngilizlerin coğrafyaya müdahalesine fırsat vermiştir.** İbrahim süreçte Mısır'a dönmek zorunda kalmıştır. Suriye'de yaşanan askeri çöküş Mısır'ın sanayi gelişmesi ve ekonomik bağımsızlığının da sonunu getirmiştir. Baltalimanı Antlaşması gereğince Osmanlı sınırları içindeki Mısır'da da tekeli sistem kaldırılmış, sanayi politikası terk edilmiş ve Mısır ekonomisi bütünüyle Avrupa'nın ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmeye başlamıştır.

**19. yüzyılın ortasından itibaren Avrupa'nın Orta Doğu'ya olan ilgisi sadece silah ve nihai ürün satışı değil çok büyük sermaye yatırımları ve kolay ulaşılabilen krediler yani finansmana doğru kaymıştır.** Bu süreçte Mısır reformlarını finanse etmek için Avrupalı bankerler ile başta uygun görünen koşullarla anlaşmışlar ancak zaman içinde ödenemeyen borçlar Mısır için büyük bir probleme dönüşmüştür. 1850 sonrasındaki Mısır'da en önemli

yatırımlar ulaşım alanında demiryolu, köprü liman inşaatlarına olmuştur. Bu yatırımlardan en önemli ve pahalısı 1854'te Fransız mühendis Ferdinand de Lessep'e Akdeniz ile Süveyş kıstağından Kızıl Deniz'e bir kanal açması için verilen imtiyazdır. **Nitekim Süveyş Kanalı projesi Mısır için mali bir felaketle sonuçlanmış ve ülkenin iflas nedenlerinden de biri olmuştur.**

1863-79 yılları arasında Mısır'ın başına geçen Mehmet Ali Paşa'nın torunu İsmail dedesini aşan boyutlarda bir eğitim hareketi başlatmıştır. İsmail, Osmanlı ile olan ilişkilerini dedesi gibi askeri yollarla değil, Osmanlı bürokratlarına hediyeler ve rüşvet vererek yürütmüştür. Yavuz Sultan Selim'den sonra ilk kez bir Osmanlı padişahı Sultan Abdülaziz 1863'te Mısır'ı ziyaret etmiştir.

Ulaştırma alanındaki en büyük başarı olan Süveyş Kanalı 1869'da açılmıştır. Kanal, Avrupa ile Doğu arasındaki yolu kısaltmış, yolcu ve mal sevkiyatı maliyetini düşüren büyük bir uluslararası su yolu haline gelmiştir. 1881 yılına gelindiğinde kanal trafiğinin %80'i dönemin en büyük ticaret ülkesi İngiltere tarafından sağlanmıştır. Süveyş Kanalı'nın Hindistan'a ulaşma yolunda İngilizler için stratejik önemi sonunda Mısır'ın işgalini de beraberinde getirecektir.

19 yüzyılın son çeyreğine girildiğinde Mısır hidiivi İsmail'in yatırımları ve lüks yaşam merakı Avrupalı mali kuruluşlardan alınan borçların zaman içinde ödeyemez hale gelmesine neden olmuştur. 1876'da Mısır hükümeti iflasını ilan etmiştir. **Takip eden altı yıl içinde ekonomik sorunlar Mısır'ın siyasal bağımsızlığını da kaybetmesine yol açmıştır.** İsmail Avrupalıların kurduğu Kamu Borçları Komisyonu ve gelirlerin harcamasını denetleyecek İngiliz ve Fransız denetçiyi başta kabul etmiş fakat sonrasında kovmuştur. Bunun üzerine Avrupalı devletler

Osmanlı'dan İsmail'i görevden almasını istemişlerdir. Sultan 2. Abdülhamit 1879'da Mısır hidivliği görevine İsmail'in oğlu Tefvik'i getirmiştir.

Yeni hidiv Tefvik idaresindeki Mısır'ın yıllık gelirinin %60'ı doğrudan borç ödemelerine gitmiştir. Ancak Avrupa'nın Mısır'ın iç işlerine aşırı müdahalesi halkı huzursuz etmiş ve ilk milliyetçi kahraman Urabi'nin çıkışına neden olmuştur. Köy kökenli Urabi'nin köylülerin erlikten subaylığa çıkışını engelleyen yasayı protesto etmesiyle başlayan küçük hareket kısa sürede Avrupalılara karşı büyümüştür. Hareket, Mısır maliyesine yabancı denetiminden kurtarmayı ve anayasal kısıtlamalar getirerek Mısır otokrasisini kısıtlamayı hedeflemiştir. Eşraf ve üst düzey bürokratların desteği ile 1882'de Urabi harbiye bakanlığına getirilmiş, Mısır'ın iç işlerinin kontrolünü kaybetmekten korkan hidiv Tefvik Fransız ve İngilizlerden destek istemiştir. Avrupalılar Urabi'ye borç ödemelerinin yapılması konusunda güvenmemişler ve Süveyş Kanalı'nın girişini sınırlayacağından korktukları için Tefvik'in yanında yer almışlardır.

İskenderiye'de 1882'de yabancı aleyhtarı yapılan bir gösteriyi fırsat bilen İngilizler kentin açıklarındaki filolarına kenti bombalar bombalama yetkisi vermiştir. Ağustosta kanal bölgesine çıkan İngiliz güçleri ile Urabi komutasındaki Mısır ordusunu 13 Eylül 1882'de yenmiştir. **Ancak İngilizlerin hidiv Tefvik'i desteklemek üzere Mısır'a girmesi başlangıçta öngörüldüğü gibi kısa süreli olmamış, fiilen 1956 yılına kadar sürecektir bir işgale dönüşmüştür.**

**Nihai noktada İngiltere en değerli sömürgesi Hindistan'a ulaşma yolunda 1883 yılında Mısır'ı işgali ederek Süveyş Kanalı geçişini güvenceye almış ve Fransa ile girişilen sömürge imparatorluğu yarışında Mısır'ı siyasal ve mali açıdan kendisine bağlamıştır.**

İngiltere Mısır'a Hindistan'daki sömürge idaresinde uzun süreli tecrübesi olan sonradan ismi Lord Cromer olan Evelyn Baring'i getirmiştir.

Lord Cromer 'Şarklıların batı usullerini öğrenmedikçe medenileşemeyeceğini' düşünen tipik bir İngiliz bürokratı olarak Mısır'da yönetimde bulunduğu yirmi beş yıl boyunca Mısırlıları hor görmüştür. Cromer dönemin İngiliz menfaatleri çerçevesinde Mısır'da tarımı geliştirici Mehmet Ali Paşa gibi ciddi boyutlarda projeler yapmış, Assuan Barajı'nı tamamlamış, Delta Barajı'nın yeniden inşasını başlatmış, Nil temelli sulama sistemini geliştirecek büyük çaplı girişimlerde bulunmuştur. Onun döneminde tarım ürünlerinin taşınabilmesi için büyük demiryolu projeleri tamamlanmıştır. Cromer döneminde Mısır özellikle pamuk üretiminde zirveyi görmüştür.

Cromer'in en önemli başarılarından bir diğeri de finansman alanında olmuştur. Uluslararası finans piyasasına borçlarını aksatmadan ödeyebilen Mısır'da, tarım kesiminin refahı artmış, vergiler indirilmiş, Mehmet Ali Paşa döneminde çokça başvuru alan angarya ve kırbaç kullanımı yasaklanmıştır. Ancak bu dönemde Cromer'ın yatırımlardan en çok faydalananlar fellahlar değil, Mehmet Ali Paşa dönemindeki gibi büyük arazi sahipleri olmuştur.

Cromer Mısır'ı hantal bir hükümet sistemiyle, nitelikli olmayan İngiliz uzmanlarla yönetmiş ve bu niteliksiz kadroların yüksek maaşlarını da Mısır hükümetine ödetmiştir. Cromer'in özellikle önem vermediği bir diğer konu eğitim olmuştur. Mehmet Ali Paşa ve halefleri tarafından titizlikle geliştirilen eğitim sistemi Cromer tarafından zayıflatılmış, eğitim paralı hale getirilerek halk resmen cahilleştirilmiştir. 'Şarklıların batı usullerini öğrenmedikçe medenileşemeyeceği' savına inanan Cromer'in icraati zıt kutupta olmuştur.

Mısır'ın İngiliz kontrolüne geçmesindeki üç strateji Süveyş Kanalı'nın güvenliği, kapitalist rejim çerçevesinde Mısır'ın bereketli tarım topraklarının hammadde sağlama amaçlı kullanımı ve ülkenin borçlandırarak Avrupa finans sektörünün önemli bir müşterisi haline getirilmesidir.

#### Kaynak

W. L. Cleveland, Modern Ortadoğu Tarihi, Agora Kitaplığı, 2004, s 71-86, 106-114, 117-121